

Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä¹

KAISA HÄKKINEN

Lainasanatutkimus on viime aikoina ollut fennougristiikan keskeisimpiä tai ainakin näkyvimpiä erikoisaloja. Ennen kaikkea Jorma Koivulehto on uusilla, ennakkoluulottomilla ja hyvin perustelluilla tutkimustuloksillaan² suorastaan pakottanut muutkin tutkijat tarkistamaan tai ainakin perustelemaan uudelleen aikaisempia käsityksiään suomen ja sen sukukielten indoeurooppalaisten lainakerrostumien iästä ja keskinäisistä suhteista. Tutuiksi käyneistä ja syvään juurtuneista tieteellisistä selityksistä luopuminen ja uusien rakentaminen ei tietenkään käy aivan helposti, mutta ilmeistä on, että tarkistuksia tarvitaan ja niitä myös suoritetaan. Tässä esityksessä otan käsiteltäväksi erityisesti sellaisia lainasanatutkimukseen liittyviä näkökohtia ja tuloksia, jotka ovat tärkeitä myös suomalais-ugrilaisten kielten omaperäisiä aineksia tutkittaessa. Artikkelin otsikko on tarkoituksellisesti laadittu muodoltaan positiiviseksi. Tutkija ei tietenkään voi valikoida tai muokata aineistoaan tai aihettaan emotionaalisiin perustein, mutta tarkoitus on korostaa sitä, että lainasanatutkimuksen merkitys on usein suuri, joskus jopa ratkaiseva myös muita kuin lainaperäisiä aineksia tutkittaessa.

Uralilaisten kielten historian tutkimista vaikeuttaa olennaisesti se, että käytettävissä on ainoastaan vertaileva metodi ja tähän kiinteästi liittyvä sisäinen rekonstruktio:³ tieto kielten menneisyydestä saadaan vertailemalla keskenään nykykieliä tai niiden murteita ja antamalla havaituille yhtäläisyyksille ja eroille historiallinen tulkinta eli päättelemällä, millainen alkutila nykyisen variaation takana on vallinnut ja millaisia muutoksia on täytynyt tapahtua, jotta alkutilasta päästäisiin nykykieliin. Historiallisen todistusaineiston avulla ei ole mahdollista testata sen enempää kantakielihypoteesia kuin muutoshypoteesejakaan. Tässä tilanteessa aikasuhteet ovat vaarassa vääristyä. Kielen historia on

¹ Esitelmä Kotikielen Seuran vuosikokouksessa 14. maaliskuuta 1984.

² Ks. Esim. Koivulehto 1971, 1971—73, 1973, 1974, 1976, 1979a, b, 1981a, b, c, 1982, 1983a, b.

³ Tarkemmin esim. Häkkinen 1983: 35—39 ja 50—51. Sisäisestä rekonstruktioista ks. esim. Kuryłowicz 1973.

kuin sarjakuva, jonka ruudut on piirretty lasilevyille ja pinottu päällekkäin. Koko pinoa on luettava viimeisen kuvan lävitse, eikä kuvien välisiä suhteita ole tällöin helppo havaita. Kuviot voi tietysti tulkita sitä vanhemmiksi, mitä enemmän ne peittyvät toisten taakse, ja joskus saattaa koko prosessin näkeminen yhdellä kertaa selventää myös osien välisiä suhteita. Irrallisten kuviodien sijoittaminen oikeaan aikatasoon on kuitenkin hankalaa, ja tulkintamahdollisuuksia jää runsaasti. Oikean selitysvaihtoehdon valintaa ja eri kehitysvaiheiden rekonstruointia hankaloittaa sekin, että käytännössä pystytään rekonstruimaan vain osa todellisesta kokonaisuudesta. Olemme siis koostamassa palapeliä, jonka paloista suuri osa on kadonnut jäljettömiin. Tällöin on koko ajan pyrittävä arvioimaan myös sitä, minkä verran ja minkälaisia paloja puuttuu ja mikä näiden merkitys olisi kokonaiskuvan kannalta.

Kun suora historiallinen todistusaineisto puuttuu, on rekonstruoinnin ongelmaa lähestyttävä muulla tavoin. Yksi mahdollisuus on asettaa toisistaan riippumattomia hypoteeseja ja tutkia, kuinka nämä sopivat yhteen. Jos tarkastelu rajoitetaan vain omaperäiseen ainekseen, tätä keskinäistä riippumattomuutta on kuitenkin vaikea saavuttaa. Esim. äännehistorian hypoteesit asetetaan etymologisten rinnastusten perusteella ja etymologiset rinnastukset testataan äännehistoriallisen tiedon avulla.⁴ Tärkeän kiinnekohdan tarjoavat tällöin lainasanat. Näiden alkuperäistä äänneasua ja lainautumisaikaa selvittäessä on otettava huomioon myös lainanantajakielen äännehistoria ja mahdolliset merkityksen muutokset sekä ne historialliset, maantieteelliset, sosiaaliset ja kulttuurin muutoksiin liittyvät kielenulkoiset tosiasiat, jotka vaikuttavat lainan iän arviointiin. Lainojen levinneisyys kielissä ja murteissa on tärkeä osoitus siitä, mitkä kielimuodot ovat olleet yhteydessä keskenään, kuinka voimakasta vaikutus on ollut, mihin suuntaan se on kulkenut ja milloin yhteydet ovat katkenneet. Jos lääketieteellinen vertaus sallitaan, voisi lainasanatutkimuksen sanoa olevan lingvistiikan varjoainetutkimusta.

Yksinkertaisin tapa selittää nykyisten uralilaisten kielten äänteelliset, kieliopilliset ja sanastolliset yhtäläisyydet on johtaa nämä kaikki kielet yhteisestä uralilaisesta kantakielestä. Uralilaisen kauden alkua on mahdotonta ajoittaa, eikä uralilainen kausi kielelliseltä kannalta olekaan varsinainen aikakausi. Uralilainen kantakieli sisältää kaiken sen kielellisen aineksen, joka komparaation perusteella on katsottava yhteiseksi sekä suomalais-ugrilaisille että samojedikielille. Tähän ainekseen kuuluu varmasti keskenään hyvin eri-ikäisiä elementtejä, joista vanhimmat juontunevat kymmenientuhansien vuosien takaa.

Uralilaisen kantakielen hajoamisesta on esitetty jo kronologisiakin arvioita, ja näitä laadittaessa on lainasanatutkimuksen osuus ollut vanhastaan keskei-

⁴ Vrt. esim. E. Itkonen 1966: 344; Anttila 1972, erit. 347; Häkkinen 1983: 120 alk.

nen. Monet tutkijat ovat näet sitä mieltä, että uralilaisen kielikunnan samoje-dilainen haara on eronnut kieliyhteydestä ennen kuin jäljelle jäävä osa eli suomalais-ugrilainen päähaara joutui kosketuksiin indoeurooppalaisten kiel-ten puhujien kanssa. Tämän käsityksen on esittänyt mm. E. N. Setälä, ja samoilla linjoilla näyttävät olevan useat nykyisetkin tutkijat, esim. Lauri Ha-kulinen, Erkki Itkonen ja Aulis J. Joki.⁵ Selvästi lainoiksi tulkittavien sanojen lisäksi on tosin joukko ikivanhoilta näyttäviä indoeurooppalaisille ja uralilai-sille kielille yhteisiä sanoja, joita on arveltu todisteiksi uralilaisen ja indoeu-rooppalaisen kielikunnan alkusukulaisuudesta tai peräti merkeiksi vielä laa-jemmasta aikaisemmasta ns. nostraattisesta kielikunnasta, johon uralilaisten ja indoeurooppalaisten kielten lisäksi kuuluisivat myös altailaiset kielet, seemi-läis-haamilaiset kielet, dravidakielet jne.⁶ Näiden sanojen äännesuhteet ovat kuitenkin niin hämärät, että on mahdotonta lopullisesti ratkaista kysymystä niiden alkuperästä. Mutta jos näiden sanojen samankaltaisuutta ei pidetä sa-tunnaisena, ne ovat joka tapauksessa osoitus uralilaisen ja indoeurooppalaisen kielikunnan ikivanhoista kontakteista. Eihän alkusukulaisuus sen enempää kuin lainautuminenkaan ole voinut olla mahdollista ilman maantieteellistä yhteyttä. On kuitenkin huomattava, ettei näiden vähäisten ja vaikeaselkoisten yhtäläisyyksien perusteella voi esittää arvioita kosketusten täsmällisestä ajan-kohdasta. Jonkinlaisen kronologisen kiinnekohdan näyttävät tarjoavan suo-malais-ugrilaiseen kantakieleen saadut arjalaiset eli indoiranilaiset lainat, jol-laisia vanhimmat indoeurooppalaiset lainat näyttävät valtaosaltaan olleen. Eräät tutkijat pitävät tosin mahdollisena sitäkin, että suomalais-ugrilaiseen kantakieleen saatiin jonkin verran lainoja jo indoeurooppalaisesta kantakieles-tä, mutta kiistattomien indoeurooppalaisen kantakielen rekonstruktiotasoon viittaavien ja suomalais-ugrilaisissa kielissä laajalle levinneiden lainaetymolo-gioiden osoittaminen lienee mahdotonta.⁷ Lainasanojen perusteella näyttää joka tapauksessa siltä, että suomalais-ugrilaista kantakieltä on puhuttu vielä sen jälkeen, kun arjalainen päähaara oli jo eriytynyt indoeurooppalaisesta kantakielestä. Suomalais-ugrilaisen kantakielen puhujien asuma-alue on tie-tysti myös sijoitettava suunnalle, jossa maantieteellinen kontakti arjalaiskiel-ten puhujien kanssa oli mahdollinen. Tämä maantieteellinen ja kronologinen ankkurointi ei kuitenkaan tuo lopullista selvyyttä suomalais-ugrilaisen kieli-kunnan varhaisvaiheisiin, sillä vastaavat kysymykset ovat myös indoeurooppa-

⁵ Ks. esim. Setälä 1926: 142—146; Hakulinen 1979: 349—350; E. Itkonen 1961: 25, 32—33; Joki, 1973: 362.

⁶ Ks. viitteet edellä. Nostraattihypoteesista ja muista kielikuntien välisistä alkusuku-laisuusoletuksista ks. esim. Illitš-Svityš 1971; Veenker 1969: 41.

⁷ Lukusanoissa *kahdeksan* ja *yhdeksän* esiintyvä *-deksAn* on aikaisemmin yleisesti palautettu ieur. kantakielen *dek_m* 'kymmenen' -sanaan, mutta tämä selitys on katsot-tava vanhentuneeksi. Ks. tarkemmin E. Itkonen, FUF 40 s. 338; Häkkinen 1983: 211—212.

laisen kielikunnan puolella vailla kaikkia tutkijoita tyydyttävää ratkaisua.⁸

Uralilaisen ja indoeurooppalaisen kielikunnan kronologinen riippuvuussuhde on jo vanhastaan tunnettu asia. Ajoittamiskysymyksen tekee vaikeasti ratkaistavaksi molempien kielikuntien varhaisvaiheita koskevien tietojen vähyden lisäksi sekin, ettei kielikuntien välinen yhteys ole oikeastaan koskaan katkennutkaan. Erityisesti uralilaisen kielikunnan läntisimpiin kieliin näyttää jatkuvasti tulleen indoeurooppalaisia lainoja, joskin tulosuunta ja lainavaikutuksen voimakkuus ovat vaihdelleet. Eräiden lainojen äänneasun voidaan katsoa viittaavan mahdollisesti jopa indoeurooppalaiseen kantakieleen (*porsas, tosi*),⁹ eräät ovat selvästi arjalaisia (*sata, vasa*), jotkut balttilaisia, jotkut germaanisista — joita taas on keskenään hyvinkin eri-ikäisiä esigermaanisista lainoista nykyenglantiin ja -ruotsiin palautuviin lainoihin asti — ja jotkut slaavilaisia. Jos sukukielistä saadut ja muiden kielten välityksellä tulleet lainasanat jätetään huomiotta, voidaan sanoa, ettei suomen kielessä muita lainoja olekaan kuin indoeurooppalaisia lainoja.

Näiden lainojen lähtökieltä ja lainautumisaikaa arvioitaessa on tietysti turvaututtava indoeurooppalaisten kielten äänne- ja sanahistorian tutkimustuloksiin. Mutta tällöin joudutaankin ristiriitatilanteeseen. Uralilaisten kielten sanojen ikää arvioitaessa on pääpaino vanhastaan ollut levikkisuhteilla ja näiden tulkinnalla, joka tavallisesti on laadittu mekaanisesti sukupuuhypoteesin nojalla. Esim. suomen sanat katsotaan sitä vanhemmiksi, mitä etäisemmistä sukukielistä niille voidaan osoittaa etymologisia vastineita, ja tämä etäisyys määräytyy juuri sukupuuoletuksen mukaan. Uralilaiseen kantakieleen voidaan näin ollen palauttaa vain sellaiset sanat, joilla on vastine vähintään yhdessä samojedikielessä ja yhdessä suomalais-ugrilaisen haaran kielessä. Indoeuropeistiikassa ei ole selviä sääntöjä sen suhteen, missä kielissä sanan on esiinnyttävä, jotta se voitaisiin palauttaa indoeurooppalaiseen kantakieleen. Ikäsuhteita selvitetessä äännekriteerin osuus on näin ollen keskeinen. Sen sijaan uralistiikassa äännekriteeri on kielten vanhimpien vaiheiden erittelyssä jokseenkin käyttökelpoton, sillä vanhimpien kantakielten välille ei pystytä rekonstruoimaan merkittäviä äänne- ja äännevuokkojen muutoksia.¹⁰ Mutta jos nyt yritämme järjestää vanhat indoeurooppalaiset lainasanat levikkikriteerin perusteella ikäkerrostumik-

⁸ Oletuksia uralilaisten ja indoeurooppalaisten kielten kronologiasta ks. Häkkinen 1983, erit. 215. Osittain samaan aineistoon perustuvia mutta sisällöltään erilaisia käsitteitä ieur. kielikunnan varhaisvaiheista ks. Indo-European and Indoeuropeans 1970.

⁹ Koivulehto 1983a; lainautumisen ikää koskevista aikaisemmista arvioista ks. Joki 1973; vrt. myös Rédei 1983, jossa vanhat ieur. lainat on järjestetty levikkikriteerin ja sukupuuteorian mukaisiksi kantakielten sanakerrostumiksi.

¹⁰ E. Itkonen olettaa sgr. kantakielen vokaalisysteemin säilyneen muuttumattomana varhaiskantasuomeen asti, ks. esim. 1969: 76—104. Myös konsonantiston oletetaan tänä aikana säilyneen lähes ennallaan, ks. esim. Korhonen 1981: 126. Vrt. myös Sammallahti 1979.

si, joudumme ilmeisiin vaikeuksiin.¹¹ Ne sanat, joilla on laajin ja kiistattomin suomalais-ugrilainen levikki, eivät indoeurooppalaisen äännekriteerin perusteella olekaan välttämättä vanhimpia. Täydellinen ja kiistaton suomalais-ugrilainen (laina)etymologia on ainoastaan sanoilla *sarvi* ja *sata*. Näistä *sarvi* voisikin ehkä olla ikivanha, joskin se hieman tulkinnanvaraisten äänneseikkojen nojalla yleisimmin katsotaan jostakin iranilaisesta kielimuodosta saaduksi.¹² *Sata*-sanaa pidetään joko arjalaisena tai kantairanilaisena lainana.¹³ Missään tapauksessa näiden lainojen ei välttämättä tarvitse katsoa olevan keskenään samanikäisiä tai olevan peräisin samasta lainanantajakielestä. Vanhimpia lainoja ovat äänneasunsa perusteella joka tapauksessa edellä mainitut *porsas* ja *tosi*,¹⁴ joista edellisellä ei ole vastineita ugrilaiskielissä lainkaan ja jälkimmäinen rajoittuu ainoastaan itämerensuomeen. Levikiltään vastaavia omaperäisiä sanoja ei kukaan tutkija yleensä ole palauttanut suomalais-ugrilaiseen kantakieleen.

Mitä tästä seuraa? Jos lainat kerrostetaan indoeurooppalaisen äännekriteerin perusteella, menettää suomalais-ugrilainen levikkikriteeri merkityksensä. Ja tällä on valtava merkitys nykyisessä uralilaisten kielten sanastontutkimuksessa. Jos levikkikriteeri ei kelpaa lainasanojen ikäämisperusteeksi, onko se sen käyttökelpoisempi omaperäisten sanojen ikää arvioitaessa? Omaperäisen sanan laaja levikki on tietysti selvä vihje vanhuudesta. Ymmärrettävältä näyttää sekin, että melko nuoretkin lainasanat saattavat uusien kulttuuri-ilmiöiden myötä levitä kielestä toiseen ja lopulta saavuttaa levikin, jollainen on ominainen vanhimmille omaperäisille sanoille. Mutta on otettava huomioon sekin, että vanhat sanat saattavat kadota tarpeettomina esim. merkitysseikkojen vuoksi tai lainasanojen tieltä. Lisäksi äänteen- tai merkityksenmuutokset voivat etäyttää vanhoja sanoja toisistaan niin, ettei etymologisen yhteyden toteaminen enää ole mahdollista. Kaikki tällainen ymmärrettävästi rajoittaa levikkikriteerin käyttökelpoisuutta. Levikki sopii vihjeeksi mutta ei ehdottomaksi todisteeksi sen enempää vanhuudesta kuin nuoruudestakaan.

Omaperäisen sanaston kehitystä tutkivan uralistin kannalta tilanne saattaa näyttää katastrofilta. Jos levikkikriteeri ratkaisevana ajoitusperusteena on menetetty, jääkö jäljelle yhtään mitään? Juuri levikin perusteellahan eri kanta-kielten sanakerrostumat on ollut tapana erottaa toisistaan, jolloin on voitu

¹¹ Ks. myös Koivulehto 1983a, erit. 152.

¹² Ks. esim. Joki 1973: 311; MSzFE III s. 571—572; Korenchy 1972: 69—70. Sanan oletetaan olleen *ś*-alkuinen, ja obinugr. kielten affrikaattaaan viittaavat vastineet selitetään sekundaareiksi, ks. Toivonen 1933: 383. Jos kuitenkin pidettäisiin affrikaattaa alkuperäisenä, ei sanasta löydy erityisesti arjalaiseen lainanantajakieleen viittaavia tuntomerkkejä.

¹³ Ks. esim. SKES; Joki 1973: 311; Korenchy 1972: 71. Vrt. myös Koivulehto 1983a, erit. 152.

¹⁴ Koivulehto 1983a: 152.

luoda kuva sanaston vähittäisestä kehittämisestä. Äännekriteerin heikkoudet todettiin jo edellä. Todellisuudessa levikkikriteerin puutteiden toteaminen ja tunnustaminen merkitsee kuitenkin tutkimuksen järkeistämistä. Se pakottaa tutkijan miettimään, miten ja mistä sanat yleensä syntyvät. Vaihtoehtoja ei käytännössä ole loputtomasti. Esim. nykysuomen sanoista valtaosa (n. 90 %) on joko johdettuja tai yhdistettyjä, morfologiselta rakenteeltaan kompleksisia sanoja.¹⁵ Näiden alkuperä voidaan pitkälti selvittää analysoimalla niiden rakenne. Sanan ikää tämä analyysi ei välttämättä kerro, sillä sanoja lienee johdettu ja yhdistetty kantauralista lähtien. Sekä johdetuista että yhdistetyistä sanoista samoin kuin yksinkertaisista perussanoistakin on osa lainoja. Suomen yleiskielen sanoista on lainojen osuudeksi arvioitu n. 20 %.¹⁶ Niistä Suomen kielen sanoista, joilla on etymologisia vastineita itämerensuomalaisissa kielissä mutta ei lainkaan etäsukukielissä, on yli 30 % jo vanhastaan tiedetty lainoiksi,¹⁷ ja lisää lainaetymologioita esitetään jatkuvasti. Mm. niistä suomen sanoista, joilla on etymologinen vastine kaikissa ims. kielissä mutta ei missään etäsukukielessä ja joiden alkuperää ei Suomen kielen etymologisessa sanakirjassa millään tavoin ole selitetty, on viimeksi kuluneiden kymmenen vuoden aikana varovastikin arvioiden viidesosa voitu selittää lainoiksi.¹⁸ Lainasanojen suhteellinen runsaus juuri tässä etymologisessa kerrostumassa on ilmeinen vihje siitä, kuinka sanastollisia innovaatioita yleensä kannattaa pyrkiä selittämään. Nykykieliin ei synny uusia perussanoja tyhjästä, vaan ne yleensä joko johdetaan tai yhdistetään tai lainataan. Äänteellisesti motivoituneita, deskriptiivisiä ja onomatopoeettisia sanoja syntyy tietysti myös jonkin verran, mutta tällaiset äänneasultaan horjuvat ja helposti muuttuvat luonteeltaan subjektiiviset ilmaukset eivät aivan helposti leksikaalistu eli vakiinnu koko kieliyhteisön käyttöön. Uusia perussanoja syntyy myös siten, että rakenteellisesti kompleksiset sanat aletaan tajuta jakamattomiksi,¹⁹ ja joskus uusia perussanoja saataan jopa sepittää tietoisesti.²⁰ Ehdottomasti tavallisinta joka tapauksessa on kuitenkin se, että uusilla lekseemeillä on joko rakenteellinen tai semanttinen

¹⁵ Cannelin 1931: 190. Nykyvirossa on arvioitu olevan n. 6 000 yksinkertaista perussanaa, ks. Saareste 1952: 63.

¹⁶ Cannelin 1931: 190; Hakulinen, SKRK s. 478—497.

¹⁷ Häkkinen 1983: 254. Laskelma perustuu SKES:sta ja sitä täydentävistä uudemmissa lainasanatutkimuksista (ks. mt. lähdeluetteloa) koottuihin tietoihin.

¹⁸ Häkkinen 1983, erit. 392. Laskelma perustuu SKES:ssa ja sitä myöhemmin ilmestyneissä erillisissä lainasanatutkimuksissa esitettyjen tietojen keskinäiseen vertailuun.

¹⁹ Esim. Cannelinin (1931) laskelmissa perussanoiksi on tulkittu joukko historiallisesti kompleksisia mutta synkronisesti jakamattomia alkuperäisiä johdoksia (esim. joukko *-eA*-loppuisia adjektiiveja).

²⁰ Ks. esim. Hakulinen 1979 luku VIII. Huomattakoon, että myös tietoisesti sepitetyistä sanoista suurin osa on jonkinlaisessa rakenteellisessa tai semanttisessa yhteydessä vanhempaan sanastoon.

yhteys oman tai naapurikielen sanastoon.²¹ Selitettäessä uuden perussanan ilmaantumista kieleen on lainautuminen aina varteen otettava vaihtoehto. Muita mahdollisuuksia ovat morfologisen tai semanttisen derivaatiokehityksen rekonstruoiminen tai viittaaminen sana deskriptiiviseen alkuperään. Yksi vaihtoehto tietysti on sekin, että sana sittenkin on vanha ja omaperäinen, vaikka sen etymologisia vastineita ei syystä tai toisesta enää sukukielistä voitaisikaan osoittaa. Muita realistisia selityspäätteitä tuskin onkaan. Yksityisten sanojen alkuperää ei tietenkään kaikissa tapauksissa voi selittää, ja marginaalisena vaihtoehtona tulee aina kysymykseen yksilöllinen uudennos. Tällaisiin tilapäisselityksiin ei kuitenkaan kannata turvautua silloin, kun etymologisesti selittämättömiä sanoja jää suuri joukko.

Nyt huomaamme ainakin sen, että omaperäisen sanaston järjestäminen eri kantakielten sanastokerrostumiksi oli itse asiassa vain näennäisratkaisu — aivan riippumatta siitä, mitä mieltä itse sukupuuteoriasta ollaan.²² Sanan alkuperä ei ole sillä selitetty, että sen sanotaan syntyneen tietyssä hypoteettisessa kantakielessä, vaan tällöinkin olisi tietysti tutkittava, mistä sana on ilmestynyt. Tämä vaatimus ei koske pelkästään sanastoa vaan myös kielen muiden tasojen rekonstruoituja muutoksia, esim. muoto-opillisen järjestelmän kehitystä.

Edellä on käsitelty varsin keskeisiä sanahistorian tutkimuksen periaatteita, joiden selkeyttämisessä lainasanatutkimuksen osuus oli ilmeinen. Lainasanoilla on ollut suuri merkitys myös suomensukuisten kielten äännehistorian tutkimuksessa. Jo aiemmin on viitattu siihen, että lainojen alkuperäistä äänneasua selvitettäessä on otettava huomioon myös uralilaisen kielikunnan ulkopuoliset tekijät. Näin voidaan tehdä päätelmiä myös siitä, kuinka uskollisesti eri lainansaajakielet ovat alkuperäisen äänneasun ja merkityksen säilyttäneet. Juuri lainoja on käytetty keskeisenä todistusaineistona puolustettaessa käsitystä suomen kielen äänteellisestä konservatiivisuudesta. Balttilaisten ja germaanisten lainojen avulla on voitu erityisesti vokaaliston vanhakantaisuus osoittaa parin viimeksi kuluneen vuosituhannen osalta, ja näiden lainojen rinnalle on Erkki Itkonen tuonut myös vanhat indoeurooppalaiset lainat, joiden vokaaliston hän katsoo säilyneen lähes muuttumattomana suomalais-ugrilaisesta kan-

²¹ H. Paulin esittämän alkusyntyteorian (Urschöpfung) mukaan myös sivistyskieliin ilmestyy jatkuvasti uusia, motivoimattomia lekseemejä (Paul 1886 [1966]: 174—188). Tätä käsitystä arvosteltiin voimakkaasti jo 1800-luvun lopulla (ks. esim. Strong — Logeman — Wheeler 1891: 157—169), eikä nykyisessä indoeuropeistiikassa alkusyntyä enää oteta huomioon reaalisena etymologiointimahdollisuutena.

²² Sukupuuhypoteesin kielelliset perustelut on katsottava vanhentuneiksi tai tulkinanvaraisiksi, ks. Häkkinen 1983, luku 2.1. Arkeologia tai historia eivät myöskään tarjoa tukea kielellisin perustein laaditulle sukupuuhypoteesille, ks. Huurre 1979, erit. 146—148.

takielestä aina nykysuomeen asti.²³ Näin ollen suomea on pidetty eräänlaisena avainkielenä suomalais-ugrilaisen vokaalihistorian tutkimuksessa. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että alkuperäisen vokaaliedustuksen oletetaan suomesa säilyneen lähes ennallaan ja muutosten koskevan muita sukukieliä. Tämä arviointiperuste joutuu tietysti uuteen valoon, jos käsitykset indoeurooppalaisten lainojen saapumisajoista ja keskinäisistä ikäsuhteista muuttuvat. Esim. ne sanat, jotka Erkki Itkonen mainitsee varmasti suomalais-ugrilaiseen kantakieleen saatuina indoeurooppalaisina lainoina (esim. *mehiläinen, porsas, sata, vasara*), eivät sen enempää levikkinsä kuin äännesuhteidensakaan perusteella ole kaikki keskenään samanikäisiä tai samasta kielimuodosta lainattuja.²⁴ Lisäksi voidaan osoittaa sekin, että äännevuodot ovat näissä vanhoissa lainoissa osittain erilaiset kuin samanikäisiksi arvioituissa omaperäisissä sanoissa. Ei esim. löydy yhtään ainoaa omaperäistä sanaa, jonka ensi tavun vokaalivastineet voitaisiin todeta kaikista sukukielistä ja jotka olisivat täsmälleen samat kuin *sata*-sanana vastineissa.²⁵ Jos siis suomessa säilyneet indoeurooppalaiset lainat asetetaan etusijalle suomalais-ugrilaista kantakieltä rekonstruoitaessa, on samalla asetettava kyseenalaiseksi omaperäisten sanojen todistusvoima, erityisesti itäisimpien sukukielten osalta. Suomen, lapin ja mordvan kohdalla käy sekä omaperäisestä että lainatusta sanastosta saatava todistusaineisto kylläkin hyvin yksiin, ja tämä herättää ajatuksen siitä, etteivät suomen kielen konservatiivisuutta koskevan oletuksen nojalla laaditut, lainasanatutkimuksesta tärkeimmän tukensa ammentavat kantakielten vokaalirekonstruktioit kuvaakaan suomalais-ugrilaista kantakieltä vaan jotakin nuorempaa kielimuotoa, esim. itämerensuomalais-lappalais-mordvalaista kantakieltä.

Käsitys suomen kielen äännteellisestä konservatiivisuudesta koskee siis lähinnä vokaalistoaa²⁶ ja perustuu pitkälti lainasanatutkimuksen tuloksiin. Sen sijaan konsonantiston oletetaan kantasuomalaisena aikana muuttuneen huomattavasti: mm. liudennus ja itsenäiset spiranttifoneemit ovat kadonneet, *š* on muuttunut *h*:ksi ja *t s*:ksi *i*:n edellä jne. Lauri Posti on selittänyt huomattavan osan näistä muutoksista vieraan kielen, erityisesti germaanisten kielten vaikutuksesta johtuviksi.²⁷ Jopa astevaihtelu on hänen mukaansa mahdollisesti

²³ 1969: 80. Toisaalta useat germanistit ovat tähdentäneet sitä, että oletukset suomen hämmästyttävästä konservatiivisuudesta ja germaanisten lainojen todistusvoimasta ovat ainakin vanhimpien germaanisten kielten kehitysvaiheiden rekonstruoinnin kannalta liioiteltuja, ks. esim. Kylstra 1969.

²⁴ Ks. Häkkinen 1983: 148. Lainojen iästä ks. myös Joki 1973.

²⁵ Häkkinen 1983: 129—130 ja 223.

²⁶ Myös fonotaktisen rakenteen oletetaan suomessa säilyneen siten, että uralilaisen kantakielemme kaksitavuinen ja vokaaliloppuinen vartalotyyppi edustaa edelleenkin kielen perusvartalotyypistä tärkeintä. Suomen kielen konservatiivisuudesta ja tätä koskevista tutkimuksista ks. Korhonen 1981.

²⁷ Posti 1953.

germaanista alkuperää. Viimeksi mainitun osalta Postin selitystä on arvosteltu mm. siksi, ettei selityspusteena kysymykseen tuleva ns. Vernerin laki²⁸ selitä geminaattojen astevaihtelua, ei myöskään lapin laajaa astevaihtelua, ja lisäksi Vernerin laki, joka koski soinnittomien frikatiivien muuttumista soinnillisiksi määrätapauksissa, oli sidoksissa liikkuvaan aksenttiin, jollaista itämerensuomessa ei tiettävästi koskaan ole ollut. Mutta muuten Postin selitys lienee melko yleisesti hyväksytty.²⁹ Kirjaimellisesti otettuna se kuitenkin merkitsi sitä, että germaanisen vaikutuksen olisi pitänyt olla voimakkaimmillaan juuri silloin, kun varhaiskantasuomi oli muuttumassa myöhäiskantasuomeksi. Kantasuomen ääntenmuutoksethan ovat juuri tämän muuttumisen tunnusmerkki ja toisaalta itämerensuomalaisia kieliä yhdistävä tekijä.

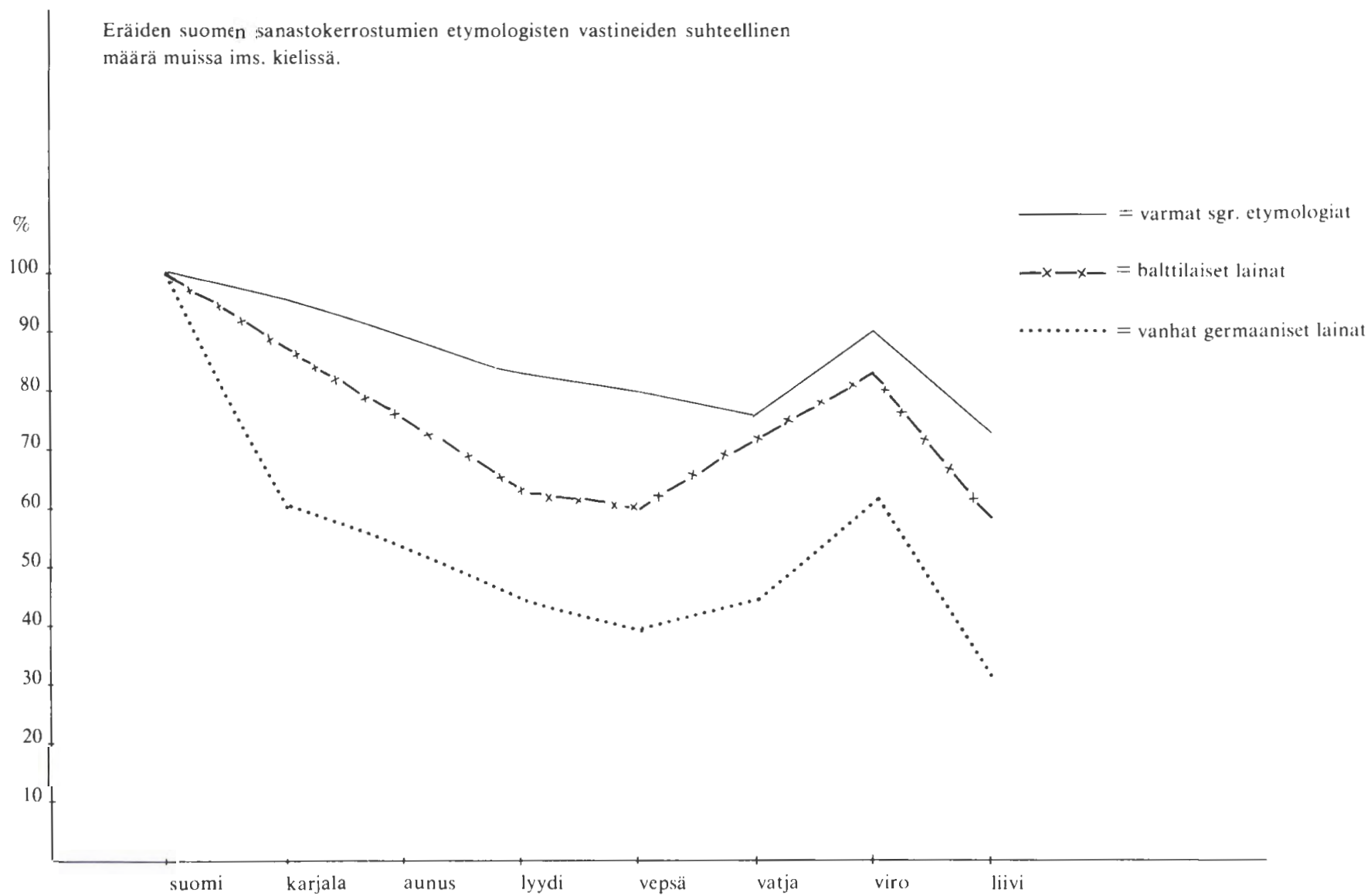
Kielten väliset kosketukset heijastuvat helpoimmin sanaston lainautumisena. Jos halutaan todistaa, että germaanisten kielten vaikutus itämerensuomalaisiin kieliin oli erityisen voimakasta kantasuomalaisena aikana, tämä voitaisiin tehdä helpoimmin osoittamalla suuri joukko tänä aikana saatuja ja laajalle levinneitä germaanisista lainoja. Myöhäiskantasuomalaisen ajan arvellaan päättyneen Kristuksen syntymän tienoilla,³⁰ joten esim. kaikki kantaskandinaaviset lainat täytyy katsoa myöhäiskantasuomen jälkeen saaduiksi. Kantaskandinaavihan sijoittuu vasta ensimmäisille kristilliselle vuosituhannelle. Germaanisten lainojen ajoittaminen ei kuitenkaan ole läheskään aina mahdollista. Käytävissä olevat äännekriteerit eivät sovellu kaikkiin tapauksiin, eikä toisaalta kaikkia germaanisten kielten ääntenmuutoksiakaan ole pystytty sitovasti ikäämään. Näin ollen useiden sinänsä varmojen lainojen kohdalle jää satojen, joskus jopa tuhansien vuosien ajoitusmarginaali. Asiaa voidaan näistä vaikeuksista huolimatta kuitenkin ajatella myös niin päin, että otetaan huomioon vain ne germaanisista lainat, jotka todellisuudessa ovat levinneet kaikkiin itämerensuomalaisiin kieliin. Vain näillä voi käytännössä katsoa olevan merkitystä kaikkien ims. kielten kehityksen kannalta.

Koko itämerensuomen kannalta merkityksellisten germaanisten lainasanojen löytämiseksi lainat on luokiteltava levikin perusteella, ja lopullisen tarkastelun kohteeksi on valittava vain levikiltään täydelliset etymologiat. Koska uusin germaanista lainasanastoa koskeva tutkimus on osittain viimeistelemättömänä hajallaan eri lähteissä, olen tässä yhteydessä valinnut tutkimuksen kohteeksi Lauri Hakulisen (SKRK, 4. p.) esittämän vanhojen germaanisten lainasanojen luettelon. Tästä aineistosta tehty levikkianalyysi osoittaa, että eniten vastineita suomen vanhoille germaanisille lainoille löytyy virosta (n.

²⁸ Ks. esim. Lockwood 1982: 124—125. Astevaihtelun ikää ja alkuperää koskevista käsityksistä ks. Korhonen 1981: 141—149.

²⁹ Ks. esim. T. Itkonen 1972: 109—110; Hakulinen 1979: 59—60.

³⁰ Ks. esim. Laanest 1975: 18; vrt. T. Itkonen 1978, erit. 71.

63 %) ja karjalasta (n. 61 %), mutta lyydiin, vepsään, vatjaan ja liiviin asti on levinnyt vain alle puolet näistä sanoista (n. 33—46 %). Tätä kuvaavaan kaavioon (s. 296) on vertailun vuoksi merkitty myös balttilaisten lainojen ja varmimpien suomalais-ugrialaisten etymologioiden levinneisyys itämerensuomessa. Ainakin viimeksi mainittujen sanojen on täytynyt esiintyä yhtenäisessä myöhäiskantasuomessa, jos tällaista kielimuotoa nyt ylipäänsä on ollut. Myös balttilaisten lainojen levikki on huomattavan laaja, ja tämä on tulkittu osoitukseksi toisaalta kerrostuman vanhuudesta, toisaalta siitä, että lainat on saatu melko yhtenäiseen kantasuomalaiseen kielimuotoon.³¹ Germaanisten lainojen vaikutus ei näytä muuhun itämerensuomeen olleen yhtä voimakas kuin suomeen. On tietysti mahdollista, että muista ims. kielistä löytyisi germaanisista lainoja, joilla ei ole vastineita suomessa, ja mitä todennäköisimmin näitä on runsaimmin virossa. Näillä ei kuitenkaan tässä yhteydessä ole merkitystä, koska tavoitteena on kartoittaa koko itämerensuomen piiriin levinnyt lainasanakerrostuma, joka voitaisiin tulkita kantasuomalaisena aikana saaduksi. Kaaviossa kuvatut sanamäärien suhteet antavat kuitenkin aiheen olettaa, että germaanisen vaikutuksen huippukohta ajoittuu vasta myöhäiskantasuomen jälkeiseen aikaan.

Jonkin verran löytyy myös sellaista germaanisperäistä sanastoa, joka on levinnyt kaikkiin ims. kieliin. Jos menettelemme samoin kuin balttilaislainojen levikkiä tulkittaessa ja katsomme täydellisen levikin vihjeeksi korkeasta iästä, voimme tämän yleisitämerensuomalaisen sanaston avulla tehdä varovaisia päätelmiä myös siitä, minkä laatuista vanhimmat kontaktit germaanisten kielten puhujien kanssa ovat olleet. Varovaisuus on tarpeen siksi, että myös levikiltään täydellisten sanojen joukossa on osa myöhemmin levinneitä skandinaavisia lainoja (esim. *ruotsi*). Seuraavaan luetteloon on koottu Hakulisen sanaston täydelliset ims. etymologiat, ja näkyviin on pantu myös lähdeteoksen aiheenmukainen luokittelu (huom. kuitenkin, että Hakulinen mainitsee muutamia sanat kahdessa kohdassa).

Germaanisperäiset lainat, joilla on täydellinen ims. etymologia (joukossa myös muutamia epävarmoja tapauksia). Sanat Hakulisen SKRK:n 4. painoksen, levikki SKES:n mukaan.

1) Luonto	<i>parta</i>
<i>hauta</i>	<i>ranta</i>
<i>kana</i>	<i>rapa</i>
<i>nahka</i>	<i>ruoko</i>
<i>palle</i>	<i>ruoste</i>

³¹ Suhonen 1980: 206—208. Sammallahden mukaan (1977: 123) balttilaisia lainoja on saatu erikseen sekä Suomenlahden etelä- että pohjoispuolella.

2) Rakennukset
<i>ahjo</i>
<i>ruoto, ruode</i>	<i>neula</i>
<i>palje</i>
<i>vipu</i>
3) Puku
<i>Ø</i>	10) Metallit
<i>kulta</i>
<i>rauta</i>
<i>tina</i>
4) Ruoka- ja kotitalous
<i>kattila</i>
<i>leipä</i>
<i>seula</i>
<i>taikina</i>	11) Mitat, ajanjako
<i>Ø</i>
5) Kulku ja kuljetus
<i>airo</i>
<i>käydä</i>
<i>raaka (puu)</i>
<i>satula</i>	12) Yhteiskuntaelämä
<i>kadota, kato</i>
<i>kihla</i>
<i>valta</i>
6) Kalastus
<i>merta</i>
<i>verkko</i>	13) Uskonto, mytologia, kuolema
<i>pyhä</i>
7) Karjanhoito
<i>lammas</i>
<i>niittää</i>
<i>vihko</i>	14) Muita sanoja
<i>arka</i>
<i>armas</i>
<i>jo</i>
<i>pieni</i>
<i>riita</i>
<i>ruotsi</i>
<i>tavata</i>
<i>tuhka</i>
<i>täysi, täytyä</i>
<i>vaiva</i>
<i>vara</i>
<i>venäjä</i>
8) Maanviljely
<i>akana</i>
<i>aura</i>
<i>humala</i>
<i>kaura</i>
<i>ruis</i>
<i>vannas</i>	
9) Tekniikka
<i>kangas</i>
<i>kello</i>
<i>lanka</i>
<i>naula</i>	(Hakulisen luettelosta puuttuvat esim. <i>ohja(ta)</i> , <i>paikka</i> , <i>pahna</i> , <i>paljas</i> , <i>parsi</i> , <i>paula</i> , <i>ratsas(taa)</i> , <i>suuri(ma)</i> sekä joukko mahd. johtosuhteessa germ. lainoihin olevia sanoja, kuten esim. <i>hanko</i> , <i>hius</i> , <i>laki</i> , <i>rikkoo</i> ja <i>vain</i> .)

Ei ole vaikea havaita, että sanasto liittyy lähinnä maanviljelyyn, karjanhoitoon, kotitalouteen, arkiseen puuhailuun sekä metalleihin ja niiden käsitteilyyn. Tämä sanasto ei millään tavoin tue sitä esim. Kustaa Vilkunan esittämää käsitystä, jonka mukaan germaanit olisivat tulleet itämerensuomalaisten keskuuteen herroina ja valloittajina ja vieneet täältä mukanaan *kihloja* eli panttivankia yliherruutensa takeiksi.³² Germaanisten kielten vaikutuksen Vilkuna on arvellut levinneen itämerensuomen piiriin kotiin palanneiden, kaksikielisten ja vieraita tapoja oppineiden panttivankien myötä. Myös Lauri Posti on olettanut, että germaaninen vaikutus levisi kaksikielisten yksilöiden ja sekaväestön välityksellä. Germaanisvaikutteiset äänne muutokset olisivat tapahtuneet siten, että germaanit suomensukuisia kieliä opetellessaan olisivat korvanneet tuntemattomat äänneet ja äänneyhtymät omillaan.³³ Muutosten leviämistä myös yksikielisten itämerensuomalaisten keskuuteen olisi sitten edistänyt germaanisperäisen väestön prestiisiasema. Tämä selitys edellyttää (toisin kuin Vilkuna näyttää olettavan) kuitenkin, että germaanit olisivat opetelleet kantasuomea. Voisi tietysti kysyä, miksi he olisivat vaivautuneet tähän, jos heillä olisi ollut jonkinlainen ylivalta-asema itämerensuomalaisiin nähden. Asia käy paljon ymmärrettävämmäksi, jos oletetaan rauhanomaista rinnakkaiseloja ja vuorovaikutusta, johon laajimmalle levinnyt germaaninen lainasanastokin viittaa. Omasta alkuperäisestä kielestään germaanit ovat saattaneet joutua luopumaan esim. siksi, että heitä oli paljon vähemmän kuin itämerensuomalaisia. Historiassa on kylläkin merkkejä siitä, että skandinaavit ovat tehneet olot rauhattomiksi itämerensuomen alueella, mutta tämä tapahtui vasta paljon myöhemmin kuin oletettuna kantasuomalaisena aikana.³⁴ Myös hallitsemiseen ja tuomarivallankäyttöön liittyvä sanasto näyttää suurimmaksi osaksi olevan nuorempaa.³⁵

Ainakin Terho Itkonen on jo aikaisemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että eräät kantasuomen äänne muutoksista näyttävät tapahtuneen itse asiassa vasta kantasuomen hajoamisen jälkeen.³⁶ Ratkaisuksi tähän ongelmaan hän on esittänyt, että äänne muutokset ovat saattaneet levitä eräänlaisina muoti-ilmiöinä itämerensuomalaisiin kieliin vasta näiden eriytymisen jälkeen. Näin ollen ei kantasuomen äänne muutoksia ainakaan kaikissa tapauksissa tarvit-

³² Vilkuna 1951. *Kihla* alunp. 'panttivanki, sotavanki'.

³³ Posti 1953, erit. 86—91. Ks. myös T. Itkonen 1972: 110.

³⁴ Aikaisemmista käsityksistä ja niissä tapahtuneista muutoksista ks. Huurre 1979: 107—109, 141—145, 159, 162—164, 205, 217, 220—222. Vilkunan mainitsemat esimerkit (1951) Skandinavian panttivankihallinnosta ovat huomattavan myöhäiseltä ajalta (n. 800—1200 jKr.).

³⁵ Vrt. Vilkuna 1951: 273—274 ja tässä mainitut lähteet. Myöskään germaanien yhteiskunta ei aivan varhaisimpien lainakontaktien aikaan liene ollut kovinkaan hyvin järjestäytynyt, vrt. Lockwood 1982: 70. Vrt. myös Huurre 1979: 215—217.

³⁶ T. Itkonen 1972: 110.

sisikaan tulkita todisteiksi yhtenäisen myöhäiskantasuomen puolesta. Näin menetellen saattaa kuitenkin käydä kohta niin, että koko yhtenäisen myöhäiskantasuomen käsite jää tarpeettomaksi. Tämä ei välttämättä olisikaan vahinko tutkimuksen nykytilaa ja tulevaisuutta ajatellen. Itämerensuomen yhtenäisyyttä tähdennettäessä on liiankin yksipuolisesti kiinnitetty huomiota vain näitä kieliä yhdistäviin tekijöihin, samalla kun monet tärkeät erot on jätetty huomiotta. Ns. itämerensuomalainen sanasto, joka puuttuu kokonaan etäsukukielistä, on vain osittain yhteistä kaikille ims. kielille.³⁷ Myös eräät muoto-opin seikat on vaikea selittää yhtenäisestä myöhäiskantasuomesta lähtien. Viron ja liivin *ks*-konditionaalille löytyy vastine lapista, samoin kuin suomen *isi*-konditionaalille, mutta kuinka näiden tunnusten itämerensuomalainen distribuutio olisi tulkittavissa, jos ne molemmat lapin vastineiden perusteella palautetaan varhaiskantasuomeen?³⁸ Useimpien tutkijoiden käsityksen mukaan ainekset eivät ole yhteistä alkuperää. Arvoitukseksi jää myös, miksi suomen, karjalan ja vatjan (harv.) *-ine*-komitatiivilla ei ole vastineita muissa ims. kielissä mutta kylläkin lapissa ja mordvassa.³⁹ Tämä sijapäätte ei ainakaan tarpeettomuutensa vuoksi ole voinut näistä kielistä kadota, koskapa sitä vastaamaan on kehittynyt useita postpositiolähtöisiä sijamuotoja (esim. viron *pojaga* 'pojan kanssa').⁴⁰ Eteläviron ja liivin kieltoverbistä voidaan *s*-tunnuksen avulla muodostaa preteriti, ja samantapainen kieltoverbin preteriti löytyy myös eräistä lapin murteista.⁴¹ Toisaalta tiedetään vielä sekin, että laajat yhteinäiset kielimuodot syntyvät yleensä vasta silloin, kun kieltä ruvetaan standardoimaan, ja tähän liittyy tavallisesti kirjakielen synty. Esim. suomen murteiden tutkimus on osoittanut, että nykymurteet ja laajemmatkin kielimuodot ovat sekä sulautumisen että jakautumisen tulosta. Vaikka yhtenäinen kantakieli olisikin rajallisessa määrin käyttökelpoinen lingvistinen illuusio, siihen on alettava suhtautua kriittisesti viimeistään silloin, kun kielellisten seikkojen perusteella tehdyt päätelmät ulotetaan koskemaan historiallista todellisuutta, esim. tiettyjen kansojen menneisyyttä ja kansojen välisiä suhteita. Varovaisuus on tarpeen myös silloin, kun kantakielihypoteesien nojalla tehdään lingvistisiä jatkopäätelmiä esim. sillä tavoin, että epätäydellinen levikki tulkitaan katoamisen merkiksi.

³⁷ T. Itkonen 1972; Häkkinen 1983: 252—253. Ks. myös Viitso 1983, erit. 274—277.

³⁸ Laanest 1975: 154—155; Korhonen 1981: 251—256 (huom., että ims. *-isi*-konditionaalia vastaa lapin potentiaali).

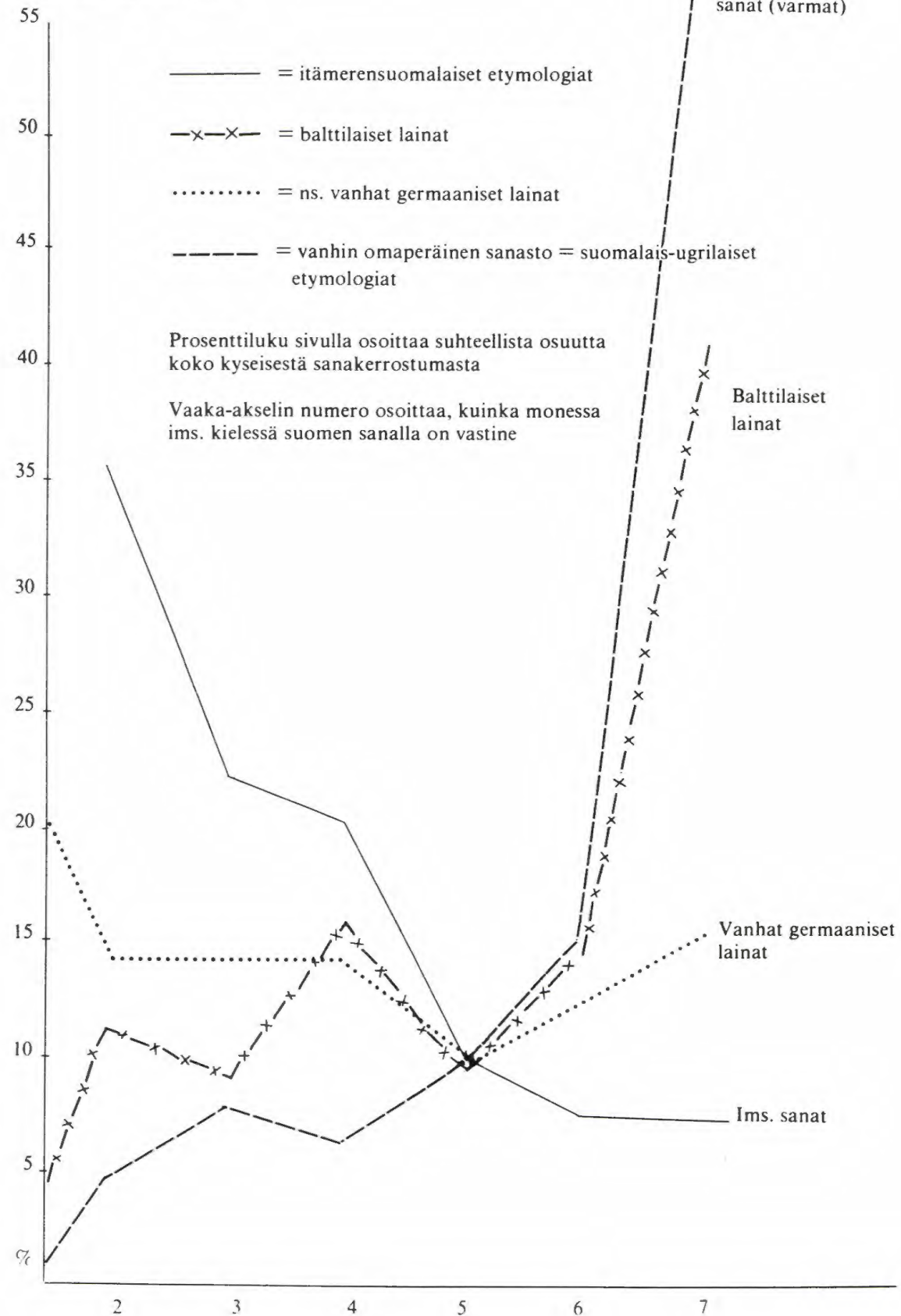
³⁹ Laanest (1975: 109) yhdistää ims. komitatiivin monikkovartalosta muodostettuun, possessiivisuffiksilliseen instruktiiviin ja mainitsee mordvan vain vertailukohtana. Korhosen mukaan (1981: 224—225) ims., lp. ja md. komitatiivit kuuluvat historiallisesti yhteen ja koostuvat poss.adj.johtimesta (*j*) ja vanhasta essiivin/lokatiivin päätteestä (*nA*).

⁴⁰ Laanest 1975: 110. Karjalan ja vepsän *-ke*, *-ken* jne. on samaa alkuperää kuin sm. *kerä(lla)*. viron ja vatjan *-ga*, *-kā* puolestaan yhdistyy sm. *kansa*-sanaan.

⁴¹ Laanest 1975: 158; Korhonen 1981: 266—267.

Lainasanat suomen ja sen sukukielten historian tutkimuksen apuvälineinä

Eräiden suomen kielen sanakerrostumien levikki muissa ims. kielissä

Aukko voi merkitä myös sitä, ettei tarkasteltavaa kielen ainesta ole tutkittavassa kielessä tai sen edeltäjässä koskaan ollutkaan. Ainakin germaanisten lainasanojen levikissä havaittavat aukot on useissa tapauksissa syytä tulkita nimenomaan tällä jälkimmäisellä tavalla. Tästä on selvänä viitteenä sekä vanhimpien omaperäisten sanojen että balttilaisten lainojen distribuutio: kaavio s. 301 osoittaa, että molemmissa, oletettavasti vanhoissa ja etymologisesti yhtenäisissä sanakerrostumissa kaikkiin ims. kieliin ulottuvien etymologioiden osuus on kiistatta suurempi kuin minkään aukkoisen etymologiatyyppin. Sen sijaan germaanisessa lainakerrostumassa näyttää olevan eniten vain yhteen kieleen rajoittuvia etymologioita.

Vieraan kielen vaikutus on hyvä ja uskottava selityspenuste kielen muutosten syytä selvitettäessä. Ei kuitenkaan ole itsestään selvää, mikä on ollut vaikutuksen suunta, ei myöskään se, että kaikki muuttumiseen vaikuttaneet tekijät olisivat edelleenkin suoranaisesti havaittavissa. On syytä muistaa, ettei kaikkia germaanisten kielten äänteellisiä ja rakenteellisia muutoksia ole pystytty selittämään. Mm. liikkuva aksentti on vakiintunut. Perussanastosta on eräiden arvioiden mukaan noin kolmasosa etymologisesti selittämättä. Indoeurooppalainen tempussysteemi on muuttunut. Ainakin viimeksi mainitun syytä pohdittaessa on viitattu suomalais-ugrilaisten kielten vaikutusmahdollisuuteen. Muilta osin on tyydytty oletamaan alkuperältään tuntematonta substraattia.⁴² Ainakaan maantieteellisesti ajatellen ei olisi mahdotonta, että sekä germaanisten että itämerensuomalaisten kielten samansuuntaiset muutokset voisivat perustua yhteisestä lähteestä saatuun substraattiin.⁴³

Suppealevikkiset mutta äänneasultaan arkaistiset indoeurooppalaiset lainat viittaavat siihen, että suomalaisten esi-isät ovat saattaneet asua Itämeren alueella jo huomattavasti ennen ajanlaskumme alkua.⁴⁴ Tämän mukaan täytyisi suomalais-ugrilaisen kantakielen hajoamisen ilmeisesti olettaa tapahtuneen jo aikaisemmin kuin n. 2500 eKr., jollainen arvio monissa nykyisissä lähde-teoksissa esitetään.⁴⁵ On epätodennäköistä, että suomalais-ugrilaisten kielten puhujat olisivat voineet levittäytyä nykyisille asuinalueilleen kovinkaan nopeasti säilyttäen samalla kielellisen yhtenäisyytensä. Nopea leviäminen edellyttäisi

⁴² Lockwood 1982: 130—131.

⁴³ Itämerensuomessa on P. Aristen mukaan (1981: 21—23) kaksikin substraattikerrostumaa, joista toinen on täysin tuntematonta protoeurooppalaista alkuperää, toinen tarkemmin määrittämättömistä iranilaiskielistä saatu.

⁴⁴ Koivulehdon mukaan suomalaisten esi-isät olivat Itämeren alueella jo ennen vasarakirveskulttuurin leviämistä (n. 2500—2000 eKr.). Ks. 1983a ja 1983b. Sekä Koivulehto että Viitso esittävät tiivistelmän eri käsityksistä, jotka koskevat suomalaisten saapumista nykyisille asuinsijoilleen.

⁴⁵ Arkeologien lisäksi eräät kielitieteilijätkin ovat jo jonkin aikaa pitäneet ilmeisenä sitä, että suomalais-ugrilaista väestöä asui Suomen alueella jo kivikaudella (ks. esim. Viitso 1983: 267—268).

jonkinlaisia tehokkaita kulkuvälineitä (ajopelejä, hevosia tms.) ja helppokulkuisia reittejä (aroja, purjehduskelpoisia jokia tai merta tms.) sekä tietysti hyvää syytä lähteä liikkeelle (liikaväestö, valloitusretket, elinolojen muuttuminen jne.). Kun suomalais-ugrilaiset näyttävät ikivanhoista ajoista lähtien olleen kosketuksissa indoeurooppalaiseen kielikuntaan, on mahdollista, että tämä on levittäytyessään⁴⁶ räjäyttänyt hajalle myös uralilaisen kielikunnan, ja hajaannusta on edistänyt ja täydentänyt myös muiden kansojen (esim. bolgarien ja myöhemmin tataarien) liikehtiminen.

On kuitenkin vielä syytä tarkistaa, millaisten seikkojen perusteella suomalais-ugrilaisen kieliperheen varhaisimpia vaiheita on yritetty ajoittaa. Jo alussa todettiin, että tärkeä vihje on indoeurooppalainen, erityisesti arjalainen lainasanakerrostuma. Äännesuhteiltaan epämääräiset ikivanhat lainat tai alkusukulaisuutta osoittavat sanat voimme tässä yhteydessä jättää huomiotta, koska ne voivat olla kuinka vanhoja hyvänsä. Kiinnekohdaksi jäävät siis suomalais-ugrilaiseen kantakieleen tulleet arjalaiset lainat. Mutta ovatko nämä lainat varmasti tulleet yhtenäiseen suomalais-ugrilaiseen kantakieleen? Asian tutkimiseksi olen poiminut Aulis J. Joen *Uralier und Indogermanen* -teoksen sanaluettelosta kaikki ne suomen sanat, joiden etymologiassa on maininta (mahdollisesti) arjalaisesta alkuperästä. Suomesta puuttuvat lainaetymologiat olen jättänyt huomiotta, koska kaikissa suomalais-ugrilaisissa kielissä lappia lukuun ottamatta on myös myöhemmin saatuja iranilaisia lainoja,⁴⁷ joita ei ole syytä edes yrittää palauttaa suomalais-ugrilaiseen kantakieleen.

Vanhimmiksi arvioidut arjalaiset lainat ovat seuraavassa luettelossa, ja näkyviin on merkitty myös lainojen esiintyminen muissa suomalais-ugrilaisissa kielissä. Ja kuten näkyy, ei joukossa ole montakaan sellaista, joiden levikki vakuuttavasti viittaisi yhtenäiseen suomalais-ugrilaiseen kantakieleen. Ainoat täydelliset etymologiat ovat *sarvi* ja *sata*, joihin liittyvistä äännehistoriallisista ongelmista on mainittu jo edellä. Kun muistetaan vielä erikseen lainautumisen ja myöhemmän leviämisen mahdollisuus, ei jäljelle jää kovinkaan painavia syitä puhua yhtenäiseen suomalais-ugrilaiseen kantakieleen palautuvasta arjalaisesta lainakerrostumasta. Erityistä syytä on kiinnittää huomio lainojen vähäiseen määrään obinugrilaisissa kielissä, jotka ovat säilyttäneet vanhan omaperäisen sanaston huomattavasti paremmin kuin unkari.⁴⁸

Mahdollisesti arjalais- tai iranilaiskielistä saadut vanhat indoeurooppalaiset lainat ja näiden levikki sgr. kielissä (Joki, SUST 151):

⁴⁶ Indoeurooppalainen kielikunta yhdistetään usein ns. kurgaanikulttuuriin, jonka tiedetään levinneen hyvin nopeasti ydinalueiltaan Kazakstanin aroilta ja Volgan alajuoksulta laajoille alueille Siperiasta Eurooppaan ja Lähi-Itään asti, ks. Gimbutas 1970: 177—186.

⁴⁷ Ks. kaaviota Häkkinen 1983: 234.

⁴⁸ Häkkinen 1983: 233—235.

? <i>aiva(n)</i>		sm.								
? <i>arvo</i>		sm.		md.?						unk.
? <i>jyvä</i>	(?ieur.)	sm.		md.		srj.	vtj.			
? <i>kota</i>	(?ieur.)	sm.	lp.	md.	tšer.	srj.	vtj.	ostj.		unk.
<i>marras</i>		sm.				srj.?	vtj.?			
? <i>mehiläinen</i>	(<?>)	sm.		md.	tšer.	srj.	vtj.			unk.
? <i>mesi</i>	(?ieur.)	sm.	lp.?	md.		srj.	vtj.			unk.
? <i>oja</i>		sm.								
? <i>ola</i>		ims.	lp.							
? <i>omena</i>		sm.		md.						
? <i>onki</i>		sm.	lp.		tšer.					
<i>ora</i>		sm.	lp.	md.						unk.
? <i>oras</i>		sm.		md.						
? <i>orja</i>		sm.	lp.	md.						
<i>orpo</i>		sm.	lp.	md.				ostj.		unk.
<i>osa</i>		sm.	lp.		tšer.?					unk?
<i>ostaa</i>		sm.	lp.		tšer.	srj.	vtj.	vg.		
<i>petkel</i>		sm.		md.						
<i>piimä</i>		sm.								
? <i>porsas</i>	(?ieur.)	sm.		md.		srj.	vtj.			
<i>sarvi</i>		sm.	lp.	md.	tšer.	srj.	vtj.	vg.	ostj.	unk.
<i>sata</i>		sm.	lp.	md.	tšer.	srj.	vtj.	vg.	ostj.	unk.
? <i>sini</i>		sm.		md.						
<i>suka</i>		sm.	lp.	md.	tšer.	srj.				
? <i>taivas</i>	(?baltt.)	sm.								
? <i>talas</i>		sm.				srj.?	vtj.	vg.?		
<i>ta(a)rna</i>		sm.				srj.	vtj.			
? <i>terni</i>		sm.								
? <i>tiine</i>	(?baltt.)	sm.								
<i>udar</i>		sm.		md.	tšer.					
<i>vanko</i>		sm.				srj.	vtj.			
<i>varsa</i>		sm.								
<i>vasa</i>		sm.	lp.	md.						
<i>vasara</i>		sm.	lp.	md.						
<i>vermen</i>		sm.	lp.							
<i>viha</i>		sm.		md.	tšer.	srj.	vtj.			

Lainasanatutkimuksen uusimmat tulokset näyttävät siis ravistelevan, joisakin tapauksissa jopa järisyttävän fennougristiikan perusperiaatteita, esim. käsityksiä kielten keskinäisistä suhteista ja sukupuuhypoteesista, kantakielten ajoituksista ja suomen kielen konservatiivisuudesta. Tämä on tietysti odotuksenmukaista, koska näitä koskevat käsitykset ovat alun perinkin pohjautuneet suureksi osaksi lainasanatutkimukseen. Keskeneräisestä palapelistä on vaikeaa nähdä, kuinka keskenään yhteen sopivien osien muodostamat fragmentit sijoittuvat kokonaisuuteen. Lainasanatutkimus tarjoaa soveliaan kehityksen, jonka avulla suomalais-ugrilaisten kielten kehityshistorian yksityiskohtia voidaan käänellä oikein päin ja sijoitella osapuilleen oikealle taholle.

LÄHTEET

- A magyar szókészlet finnugor elemei (MSzFE) I—III. Főszerkesztő Lakó György. Budapest 1967—1978.
- ANTTILA, RAIMO 1972: An introduction to historical and comparative linguistics. New York 1972.
- ARISTE, PAUL 1981: Keelekontaktid: eesti keele kontakte teiste keeltega. Tallinn 1981.
- CANNELIN, KNUT 1931: Sanansyntyopin asema äidinkielen opetuksessa. — Vir. 35 s. 186—195.
- GIMBUTAS, MARIJA 1970: Proto-Indo-European culture: the Kurgan culture during the fifth, fourth, and third millennia B.C. — Indo-European and Indo-Europeans 1970 s. 155—198.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys (SKRK). Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki.
- HUURRE, MATTI 1979: 9000 vuotta Suomen esihistoriaa. Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 1983: Suomen kielen vanhimmasta sanastosta ja sen tutkimisesta: suomalais-ugrilaisen kielten etymologisen tutkimuksen perusteita ja metodiikkaa. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17. Turku.
- ILLIŤ-SVITYŤS, V. M. 1971: Opyt sravnenija nostratitšeskih jazykov. Moskva.
- Indo-European and Indo-Europeans. Papers presented at the third Indo-European conference at the University of Pennsylvania. Ed. by George Cardona, Henry M. Hoeningswald and Alfred Senn. Philadelphia 1970.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta. Tietoliipas 20. Helsinki.
- 1969: Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung. — UAJb. 41 s. 76—111.
- ITKONEN, TERHO 1972: Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta. — Historiallinen Aikakauskirja s. 85—112.
- 1978: Kantasuomesta suomeen. — Suomen tieteen ulottuvuuksia, toim. Risto Kautto, Porvoo, s. 63—82.
- JOKI, AULIS J. 1973: Uralier und Indogermanen: die ältesten Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. SUST 151. Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 1971: Vanhimmista germaanis-suomalaisista lainakosketuksista: sm. *karsia* — germ. **skardian*. — Vir. 75 s. 380—388.
- 1971—73: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I—III. — Neuphilologische Mitteilungen 72 s. 577—607; 73 s. 575—628; 74 s. 561—609.
- 1973: *Kenno*, *kotti* ja *kalvo*: lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. Vir. 77 s. 1—14.
- 1974: Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin. — Vir. 78 s. 111—127.
- 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä. — Vir. 80 s. 33—45, 247—281.
- 1979a: Lainoja ja lainakerrostumia. — Vir. 83 s. 267—301.
- 1979b: Phonotaktik als Wegweiser in der Lehnwortforschung: die osfi. *-str*-Wörter. — FUF 43 s. 67—79.
- 1981a: *Paikan* ja *joukon* tulo kieleen — Vir. 85 s. 195—213.
- 1981b: Reflexe des germ./*ē*¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (PBB) 103 s. 167—203.
- 1981c: Zur Erforschung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — SFU 17 s. 161—175.
- 1982: *Rasia* ja *asia*. — Vir. 86 s. 257—276.
- 1983a: Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum? Zur relativen und absoluten Chronologie der alten idg. Lehnwortschichten im Ostseefinnischen. — Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae. SUST 185, s. 135—157. Helsinki.
- 1983b: Suomalaisten maahanmuutto indoeurooppalaisten lainojen valossa. — SUSA 78 s. 107—132. Helsinki.

- KORENCHY, EVA 1972: *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen*. Budapest.
- KORHONEN, MIKKO 1981a: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki.
- 1981 b: *Onko suomen kieli konservatiivinen?* — *Vir.* 85 s. 181—194.
- KURYŁOWICZ, JERZY 1973: *Internal reconstruction*. — *Current Trends in Linguistics*, ed. by Thomas A. Sebeok, Vol. 11 s. 63—92. The Hague - Paris.
- KYLSTRA, A. D. 1969: *Väliaikatietoja uudesta itämerensuomalaisten kielten vanhimpien germaanisten lainasanojen sanakirjasta*. — *Vir.* 73 s. 389—393.
- LAANEST, ARVO 1975: *Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse*. Tallinn.
- LOCKWOOD, W. B. 1982: *Indogermanische Sprachwissenschaft: eine historisch-vergleichende Untersuchung*. Tübingen.
- PAUL, HERMANN 1886/1966: *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen.
- POSTI, LAURI 1953: *From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic*. — *FUF* 31 s. 1—91.
- RÉDEI, KÁROLY 1983: *Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen*. — *Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae*, SUST 185, s. 201—233. Helsinki.
- SAARESTE, ANDRUS 1952: *Kaunis emakeel*. Lund.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1977: *Suomalaisten esihistorian kysymyksiä*. — *Vir.* 81 s. 119—136.
- 1979: *Über die Laut- und Morphemstruktur der uralischen Grundsprache*. — *FUF* 43 s. 22—66.
- STRONG, HERBERT A. - LOGEMAN, WILLEM S. - WHEELER, BENJAMIN I. 1891: *Introduction to the study of the history of language*. London.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja (SKES) I-VII*. Laatineet Y. H. TOIVONEN (I-II), ERKKI ITKONEN (II-VI), AULIS J. JOKI (II-VI) ja REINO PELTOLA (V-VI). Hakemiston (VII) koostaneet SATU TANNER ja MARITA CRONSTEDT. Helsinki 1955—1981. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae* VII 1-7.
- SFTÄLÄ 1926: *Suomensukuisten kansojen esihistoria*. — *Suomen suku* I s. 120—189. Helsinki.
- SZEMERÉNYI, OSWALD 1977: *Principles of etymological research in the Indo-European languages*. — *Etymologie*, hrsg. von Rüdiger Schmitt, Darmstadt, s. 377—384.
- TOIVONEN, Y. H. 1933: *Kleiner Beitrag zur Geschichte der finnisch-ugrischen Sibilanten*. — *SUST* 67 s. 377—384.
- VEENKER, WOLFGANG 1969: *Verwandschaft zwischen dem Finnougrischen und entfernteren Sprachgruppen*. — *UJb.* 41 s. 360—371.
- VIITSO, TIIT-REIN 1983: *Läänemeresoomlased: Maahõive ja varaseimäd kontaktid*. — *Symposium saeculare Societatis Fenno-Ugricae* SUST 185 s. 265—281. Helsinki.
- VILKUNA, KUSTAA 1951: *Kihlakunta*. — *Vir.* 55 s. 259—274.

Loanword studies as an aid to research into the history of Finnish and related languages

KAISA HÄKKINEN

The study of loanwords has long been seen as one of the major branches of historical lexicology. In Uralic studies it is also important for the description of the form, function and change of native elements. There are not very many old historical documents available in the Uralic languages, which means that the native material provides scanty evidence for the determination of degree of genetic relationship, the chronology of changes, and the historical development of the language group. The comparative method does not naturally produce historically reliable information: rather, necessarily incomplete material can usually be given several different historical interpretations. One can then try to confirm a research result by setting up several independent hypotheses and examining how well these agree in practice and explain the available material. Again, confirmation of a hypothesis can be sought by showing that it fits with studies dealing with the same material from another point of view in a different branch of science. Within linguistics a good point of comparison is Indo-European studies. Finnish and its predecessor languages are assumed to have been in contact with Indo-European languages for more or less the whole of the period that can be studied with language-historical methods. The oldest stratum is represented by so-called Indo-Uralic words, which can be interpreted as evidence for either very old loan contacts or an original genetic relationship. Younger lexical influences are Aryan, Germanic, Baltic, Slavonic and Scandinavian loans.

Many of the basic assumptions of Uralic studies are based in one way or another on loanword studies. In locating the original Uralic home the older Indo-

European loans have been taken as important evidence. In historical phonology, ideas about the unique conservatism and reliable evidence of the Finnish language, which particularly dominate the reconstruction of vowels, are largely based on the oldest loans. However, it has recently begun to appear that in determining the period of borrowing and the relative ages of loans, the use of the sound and distribution criteria has been to some extent inconsistent. With reference to fairly young loan-strata it is easy to show that study of the distribution does not automatically lead to the correct chronological conclusions. For example, it is often impossible to decide whether a lexical gap shows that a once-borrowed word has later disappeared, or that there never was such a loan in the first place. On the other hand, some young expansive loans may nevertheless have a wide distribution. Observations such as these are highly significant for the study of the native vocabulary, too, since the distribution criterion has long been considered the only way of distinguishing the older lexical strata of Early Proto-Finnish.

Research into the age and borrowing location of loanwords needs to take into account all that is known about the history of the source and receiver languages. Ideally, these sets of information should be independent of each other. If they are nevertheless mutually compatible, the result can be regarded as more reliable than information derived from the comparative study of the Uralic languages alone, where both arguments and conclusions are interdependent, sometimes giving rise to hypotheses resting on extremely weak foundations.